

Osobenost porodice u srednjovekovnom Kotoru

Porodica se najčešće uopšteno definiše kao osnova društvenog i privatnog života a u hrišćanstvu su, prvenstveno brak a uz njega logično i porodica podignuti na nivo svetinje - svete tajne. Istorija ove *osnove* i *svetinje* je bila dinamična i pratila je promene u shvatanju i doživljavanju privatne i javne sfere kao i različite oblike vlasti i društvenih organizacija. Kako navodi prof. Nikola F. Pavković, lični život pojedinca i porodice u srednjem veku bio je neuporedivo više međuzavisan i tešnje povezan sa životom i interesima drugih pojedinaca i zajednica. Pojedinač i porodica bili su pod direktnim nadzorom kako krvno-srodničkih (rod, bratstvo) tako i teritorijalnih (selo, župa, grad, država) zajednica.¹ Dakle, etnološke studije i izučavanja porodičnog i bračnog društvenog fenomena upućuju na činjenicu da sve lično i porodično je bilo i te kako i društveno uslovljeno.

Kao jedna od važnih stavki za razumevanje postojanja i razvoja privatnih i društvenih prilika u srpskim zemljama srednjeg veka jeste izostanak gradskih struktura. Od doba Nemanjića formiran je jedinstven sistem, koji je drugačiji od vizantijskog i zapadnoevropskog, a koji se na našim prostorima zadržao skoro 2 veka, a reč je o tome da vladarsko boravište nije stalno, već se sastoji od više neutvrđenih rezidencija i zasebne tvrđave – refugijuma, u koji se dvor sklanjao u slučaju opasnosti. Međutim, izuzetak u smislu graditeljskih struktura i urbanosti, kao i po tradiciji i kulturnim uticajima predstavlja Kotor kao prototip pravog mediteranskog grada. Mali grad sa svojim uređenjem kao komune Kotor je sačuvao, pored fizičke strukture- ulice, trgovi, palaci, crkve..., i brojne pisane izvore, statute, sudsko - notarske isprave, oporuke građana i slično. U svima njima se ogleda i bitna odlika urbanog mentaliteta- svedočanstvo o odnosu pojedinca prema javnom, usklađivanje privatnih interesa sa komunalnim.²

Kao srpski srednjovekovni grad Kotor je svakako imao neke zajedničke karakteristike sa ostalim komunama ali i neke svoje specifičnosti. Poznato je da su se u Kotoru ukrštali razni politički, nacionalni, verski i kulturni uticaji, prevashodno slovenski i mletački. Mletački uticaj se osećao u životima porodica visoke klase,

¹ *Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka*, ur. Smilja Marijanović-Dušanić i Danica Popović, poglavlje: *Život u porodici i pitanje svojine*, Nikola F. Pavković, Clio, Beograd, 2004., 300

² *Ibid.*, 14

aristokratije i bogatog pučanstva, ali su brojni bili pripadnici tadašnjeg siromašnog plebsa koji su pokušavali da poboljšaju svoju egzistenciju. Sve se to, svakako, odražavalo na svakodnevicu Kotorana i njihovo shvatanje i doživljavanje društvene institucije- porodice, o čije osobenosti jesu tema ovog rada.

Brak i porodicu u Kotoru u srednjem veku posmatraću kroz nekoliko podtema: 1. veridba, miraz i venčanje, 2. bračni odnosi i relacija roditelji - deca, 3. rastave braka i gubitak dece, 4. bračne veze kotorskih i italijanskih porodica.³ Uz sve ove karakteristike kotorskih porodica osvrtaću se na neke paralele ili pak razlike sa porodicama u renesansnoj Italiji.

1. Veridba, miraz i venčanje

Da je postojala volja i težnja punoletne dece da izaberu sama svog partnera, a i da pri tome izazivaju skandale, ukazuje nam činjenica da su iz tog razloga roditelji koristili svoje pravo i još ih kao male veridbama vezivali za onog/onu po sopstvenom izboru. Devojka koja se zadevojčila/stasala za udaju, bila punoletna imala je puno pravo da se usprotivi volji roditelja po ovom pitanju. Sa druge strane, Statut je taj koji je roditeljima davao pravo da sklapaju zaruke meloletnoj deci a, što se tiče sinova, mogli su i da uzmu pod svoj patronat miraz njihovih nevesta.⁴ Iako bi, po katoličkoj doktrini, brak trebao da bude sklopljen između supružnika po njihovoj slobodnoj volji, kada su u pitanju devojke, o slobodnom izboru nema ni govora.

Dokumenata iz ovog perioda kotorske istorije iz kojih možemo saznati nešto više o detinjstvu nema. Inače je period detinjstva jako kratko trajao s obzirom da su deca, naročito devojčice bile predmet rasprava i kombinacija za budući brak već od oko 12 godine. Dr. Lenka Blehova – Čelebić navodi i podatak da je jedna devojka na dan veridbe imala svega 8 godina, kako stoji zapisano u u jednom dokumentu u biskupskom arhivu Kotora.⁵

Situacija u italijanskim gradovima je bila slična. Ljubavisanje u trećentu brzo proleti i devojke se rano udomljavaju. U Pratu, u Toskani, 1370. godine, udaju ih

³ po ovim ali i brojnim drugim temama dr. Lenka Blehov – Čelebić u knjizi *Žene srednjovekovnog Kotora* prati privatni i do sada malo poznat život i shvatanje žena ovog doba

⁴ Lenka Blehova – Čelebić, *Žene srednjovekovnog Kotora*, Cid, Podgorica, 2002., 10.

⁵ Ibid., 9.

prosečno u šesnaestoj godini. U Sijeni će se razmišljati o udaji kćeri čim navrší 12 godine, a preći će u muževljev dom kada napuni 16 godina.⁶

Bitno je naglasiti da je veridba pre imala neku vrstu moralne obaveze između dve porodice na ovaj način spojene, nego što je bila način prisiljavanja na brak. Nisu retki slučajevi raskida veridbe kada bi moglo samo doći do naplaćivanja štete. Pregovarači su tada bili očevi zaručnika, ili braća ako je otac umro. Ova stavka je interesantna kao i podatak da je od 213 devojaka koje su verene, uz prisustvo oca udavalo se usamo 79, a 8 ih je bilo potpuno bez i jednog živog člana porodice, i koje su udate od strane epitropa.⁷ Ovo je bitan demografski podatak koji ukazuje koliko je srednjevekovno stanovništvo desetkovano u zreloom dobu.

Po Petru Lombardskom⁸ postojale su dve vrste veridbe: uzajamna veridba – per verba de praesenti, što je u stvari sklapanje braka, i obećanje – per verba de futuro, što je veridba u našem značenju reči. Tada se uručivao prsten koji ostaje u vlasništvu tadašnje verenice zauvek. U Kotoru je bila uobičajena praksa da se miraz primi pre sklapanja braka i da se njime raspolaze u svojim poslovima. Miraz ili deo miraza morao je biti vraćen ako nije po sklapanju braka došlo i do konzumacije braka. Konzumacijom braka se podrazumevao zajednički život i uspostavljanje normalnog polnog odnosa. Brak u kojem nije došlo do polnog odnosa – matrimonium ratum tantum- mogao se poništiti, jer po kanoničkom pravu ne služi osnovnoj svrsi a to je rađanje dece.⁹

Zahvaljujući postojanju dokumenata iz sudskih procesa možemo videti da su se devojke nekada žalile da su pristanak na veridbu roditelji iz njih izvlačili velikim batinanjima, kao i da su postojale prizušbe nevesta da ih roditelji žele dati za bliže ili dalje srodnike. Statut je dozvoljavao roditeljima da nekažnjeno tuku i kažnjavaju svoju decu, a to su radila u praksi i starija braća mlađim braćama i sestrama. Verenik je, za vreme trajanja zaručice- uglavnom 3 do 5 godina- dolazio s vremena na vreme u kuću zaručnice na ručkove i donosio darove. Odbijanje darova od strane zaručnice značilo je odbijanje verenika te je često majka ta koja je primala darove.¹⁰ Sa druge strane, pored prisilnih veridbi i brakova bilo je onih u kojima su se verenici lepo slagali. Veridbom se već uspostavljalo poverenje između dvoje mladih.

⁶ *Istorija privatnog života* 2, ur. F. Arijes, Ž. Dibi, Clio, Beograd, 2001., 254.

⁷ Lenka Blehova – Čelebić, op. cit., 11.

⁸ Ibid., 12.

⁹ Ibid., 13.

¹⁰ Ibid., 15.

Godine kada je brak mogao biti sklopljen uglavnom za devojke je minimum 12 a za momke minimum 15 godina života, što odgovara tadašnjim granicama punoletstva. Samim tim postoje i podaci da su devojke već od 15 ili 18 godina bile udovice. Po odredbama kotorskog Statuta otac je morao prvo udavati i ženiti stariju decu. postojalo je *pravo preče udaje starijih kćerki*. Ženska deca su imala pravo da prva sklope brak.¹¹ I u italijanskim porodicama jedna od najvećih briga roditelja bila je udati prvo kćeri pa potom oženiti sinove.¹²

Roditelji ili posrednici su pregovarali o braku, o visini miraza i zakazivali venčanja. Samo kod pripadnika nižih društvenih slojeva mlada se mogla javiti kao subjekat bračnog ugovora, ali najčešće ona ne mora ni da prisustvuje pregovorima. Devojke iz dobrih i bogatih kuća uvek udaje posrednik a uloga majke u svakom slučaju je pasivna. U slučaju smrti oca obaveza prelazi na majku, pa na braću, eventualno sestre pa na rođake.

Kako se navodi u delu *Istorija privatnog života* u poznoj renesansnoj Italiji važan je bio samo brak, i bez obzira na kćerkine godine, roditelji nisu požurivali sa izborom koji je tako važan za njihovu privatnost. Izbor bi sazreavao dugo, čak godinama. U isti mah, za veridbu i sklapanje braka bitna je bila reč roditelja, ali i profesionalnih provodadžija, ali i zavođenja od strane samih gospođica.¹³

Nemali broj mladih se venčavao tajno, po svom izboru, bez znanja roditelja, pa bi snosili odgovarajuće društvene i materijalne posledice. Kažnjavana su ne samo ženska nego i muška deca isterivanjem iz kuće i lišavanjem nasledstva. Slična situacija bila je i u Italiji, samo su ovakvi brakovi tamo češći.¹⁴ U Kotoru je poznat primer plemkinje Vjekuše Paskvali koja se tajno udala za svog, navodno, otmičara, svojevoljno, izvesnog Daćicu Dobrekovog Gačovića iz Velikih Zalaza kraj Njeguša. Otac joj je oprostio iz roditeljske ljubavi kako bi živela sa izabranikom svog srca ali se svakako morala odreći miraza i prava na nasleđe.¹⁵

Ljubav nije igrala nikakvu ulogu u sklapanju braka i iz interesa sklapani su manje–više svi brakovi u plemićkim i imućnim porodicama. Idealan brak bio je onaj sklopljen između dvoje mladih istog društvenog i po mogućstvu istog imovinskog

¹¹ Ibid., 19.

¹² *Istorija privatnog života* 2, op. cit., 256.

¹³ Ibid., 256.

¹⁴ Lenka Blehova – Čelebić, op. cit., 23.

¹⁵ Aleksandra Fostikov, *Žena između vrline i greha*, u *Privatni život u srpskim...*, op. cit., 359.

ranga.¹⁶ Od najvećeg značaja je bilo izvršiti uzajamno povezivanje istaknutih kuća. Ilija Sindik navodi da je bilo primera brakova sklopljenih između pučanki i plemića, koji su inače jako bili nepoželjni.¹⁷

I u Italiji zaljubljenost nije morala da dovede do braka, to je pre izuzetak nego pravilo: dragi je vršnjak a muž je stariji. Brakovi po sebi nisu ni redovno srećni ni verni. Ali iz domaće privatnosti može se pobeći krišom. Takve ljubavi postoje u svakodnevnom životu, svi to ponavljaju šaleći se ili žaleći se, a za mnoge je ona jedna od temeljnih opcija privatnosti koja želi da se potvrdi.¹⁸

U Kotoru je najveći broj brakova sklopan u crkvi uz prisustvo sveštenika i dva ili tri svedoka. Ipak izuzetaka je bilo po tom pitanju pa je ova sredina zaostajala u suzbijanju neželjenih brakova za pravoslavnom crkvom u Srbiji.¹⁹ Po katoličkoj doktrini brak se nije mogao prekinuti, prestajao bi jedino smrću jednog od supružnika. O svadbenim običajima u Kotoru u periodu XIV i XV veka nema pomena.

U bračnom ugovoru najvažnija stavka bio je miraz. Bez miraza devojci je bilo gotovo nemoguće da se uda, ali je on bio zalog sigurnosti njene dece kao naslednika miraza. Miraz je bio često jedina svojina koju je žena imala jer, sem retkih, žene nisu radile i privređivale. Miraz je bio neotuđiv i nepriklosnoven, a ovaj princip potiče još Justinijanovog načela. Važan dokument po ženu je bila isprava o mirazu koji je pratio legalizaciju bračnog ugovora. U Statutu se posebno ngllašava da miraz ne sme biti, prilikom udje, opterećen dugom niti da se sme zalagati niti prodavati.²⁰

Vidimo da je mirazna imovina žene jako dobro obrađena i utvrđena u kotorskom Statutu. Mogli bismo reći da su žene Kotora tog doba, ma koliko to apsurdno zvučalo sa današnjeg stanovišta, imale sreće u odnosu na one iz obližnjih gradova i država. U Italiji *pater familias* se javlja kao jediniupravitelj sveukupnog porodičnog imanja. Njemu pripada i rukovanje mirazom, celokupnim (XIII vek), bez obzira da li je *procenjen, estimata*, tj. koji je donela snaha. Žena ovde, za razliku od kotorske sredine, ne može ozbiljno da se usprotivi ako on želi da miraz proda. Čitava pravna praksa daje moć mužu da raspoláže imanjemkoje je žena donela u miraz, a odstranjuje ženu da

¹⁶ Lenka Blehova – Čelebić, op. cit., 37.

¹⁷ Ilija Sindik, *Komunalno uređenje Kotora*, str. 129.

¹⁸ *Istorija privatnog života 2*, op. cit., 258.

¹⁹ Lenka Blehova - Čelebić, op. cit., 27.

²⁰ *Ibid.*, 43.

onemogućivši joj da spreči operacije koje su rizične po imanje koje treba da naslede njena deca.²¹

Kao u Dubrovniku i Veneciji, i u Kotoru je važno pravilo da se kćerke dobiju približno jednak miraz a sinovi podjednako nasledstvo. O prosečnoj visini miraza teško je govoriti jer je razlika između najvećeg i najmanjeg ogromna. Mirazi vlasteoskih kuća bili su vrlo visoki, najveći u XIV veku od 4000 perpera, u XV 1100 perpera.²² Viši mirazi u XIV veku odgovaraju naročito ekonomskom usponu koji je Kotor doživeo u državi Nemanjića. Ovo je bitno jer je u XIII veku izdata naredba da se miraz vlastelinki ograničava na 200 perpera. Fiksna stavka u sastavu svakog miraza bogate kuće bile su haljine. Ako je miraz bio veliki, što je obavezno slučaj kod plemkinja miraz se davao i na rate, što je običaj iz italijanske sredine. Interesantno je da su po veridbi mladini roditelji davali deo miraza a ostatak tek po sklapanju braka, s tim što se prvi dati deo morao vratiti ukoliko je devojka umrla. Sa druge strane miraze su jedva čekali mladoženjini roditelji a mlada jedva čekala udaju jer su visine miraza prevazilazile trenutne mogućnosti porodice. Mnogo je bilo onih u vlasteoskim porodicama koji su živeli na račun porodičnog imena i stare slave a nisu stvarali nov kapital.²³

Pored novca koji je obavezan i haljina, kao miraz su darivane i nekretnine, a po ugovoru je tačno bilo utvrđeno šta se od toga može prodati a šta ne. Za razliku od Srbije, gde je to Dušanovim zakonom zabranjeno, u Kotoru su u miraz davane i robinje. Ova praksa iščezava u XIV a potpuno nestaje tokom XV veka.

Pored miraza u Kotoru, a propisano Statutom, postojao je i dodatak mirazu. On se odnosio na stvari koje je mlada dobijala na poklon od roditelja i rodbine. On je bio i oblik dobročinstva, vrlo rasprostranjen u Kotoru u XIV i XV veku. Darivaoci dodatka miraza mogu biti anonimni, kojim je sve jedno koju osobu daruju, ili prijatelji i rođaci neveste.²⁴

Miraz se mogao prenositi i u drugi brak koji bi žena posle sklopila. Ako se žena nakon smrti prvog muža preudala, povukla bi mirazni depozit iz muževe ostavštine i unela ga u novu bračnu zajednicu. Isto kao u prvom braku, miraz je ostajao njeno vlasništvo i nasledno se prenosio na njenu decu.

²¹ *Istorija privatnog života 2*, op. cit., 185.

²² Lenka Blehova - Čelebić, op. cit., 49.

²³ *Ibid.*, 56.

²⁴ *Ibid.*, 69.

2. Bračni odnosi i relacija roditelji - deca

Još od kraja ranog srednjeg veka reč *brak* bila je poznata ali ne i reč *porodica*. U upotrebi je samo bio izraz porod u značenju potomstva. Savremeno etnološko i sociološko shvatanje porodice trodelne bioćsocijalne zajednice – otac, majka i deca-bitno se razlikuje od stare srednjovekovne porodice, koja je često bivala proširena srodnička grupa.²⁵

I ma koliko da so dobro upućeni u strukturu i oblik srednjevekovne porodice, o bračnim odnosima znamo vrlo malo. Iako je Kotor bio napredan i visoko razvijen srednjevekovni grad, do njega nisu dopirale misli reformista o potrebi da žena bude obrazovana ili da ijma svoj lični stav. Najvažnija dužnost žene je i dalje bila podložnost. Muž je bio, ali i morao biti zaštitnik svoje žene i zajedničkog poroda. Brinuo se ne samo za materijalna dobra nego i na dobro vladanje okoline prema njima. Nekada bi se suprug još za života odricao dela svoje imovine u korist supruge, što je potvrda dobrog odnosa i zajedničkih interesa bračnih drugova.²⁶

Profesor Nikola Pavković²⁷ navodi da se razvod braka u srednjem veku nazivao raspust, ali on je postojao izričito u formi da muž raspusti ženu. U Kotoru je muž izbacivao ženu iz kuće što je bila, kako navodi Blehova – Čelebić, najjednostavnija metoda da se žena učutka i urazumi.²⁸ Kotorski statut ne pominje ovu pojavu ali dubrovački i budvanski da. Budvanski statut zabranjuje proterivanje iz kuće žena koja je donela sa sobom miraz.

U skladu sa onovremenom rodnom podelom rada ali i javne i privatne sfere, dok je muž privređivao i uglavnom bio van kuće, žena je bila upućena na održavanje porodice i na decu. Samim tim upravo je žena najdublje osećala i najintenzivnije doživljavala sve odnose i promene između članova porodične zajednice.

Roditelji bi mogli dočekati starost ako bi im odrasla deca pružila negu, ali bi pre toga morali i sami biti dobri kao roditelji. To je opet glavnim delom zavisilo od majke. Odnos odrasle dece prema roditeljima mogao je biti složen ili čak i loš. Još je 1180. godine u pontifikatu Kotorske biskupije stavljeno načelo kojim se roditelji štite

²⁵ Nikola F. Pavković, *Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka*, op. cit., 313.

²⁶ Lenka Blehova – Čelebić, op. cit., 105.

²⁷ Nikola F. Pavković, op. cit., 320.

²⁸ Lenka Blehova – Čelebić, op. cit., 108.

pred sinovima koji teže da ih isključe iz porodičnog imetka. Roditelji su često postavljali niz preduslova prilikom predavanja imovine deci.²⁹

Roditelji su u slučajevima izuzetno lošeg odnosa sa decom imali pravo da ih liše nasledstva. Statut predviđa sledeće razloge razbaštinjenja dece: ako su deca roditelje tukla, optužila ih na sudu, usled čega su izgubili ud ili čak život, ili ako su pokušala da ih otruju. U Firenci je otac imao pravo da stavi odbojne i zločeste sinove u zatvor.³⁰

Domaćinstvom valja upravljati a dve brige, imanje i deca, iziskuju tačno razgraničenje odgovornosti. Za decu tek sve treba urediti, od ranog detinjstva pa do braka. Statut kojim se sin stavlja u zatvor primenjuje se u Firenci 1463. godine, a u velikim građanskim porodicama XV veka takvi patrijarsi su korpus delikti očinske moći.³¹

Po italijanskoj tradiciji, vlast prvenstveno i neosporno pripada ocu. Gospodaru kuće zakon dozvoljava da kazni ukućane. On to pravo rado koristi, naročito ga primenjuje na ženu.³²

I pored ovih ekstremnih, ali ipak ne tako retkih slučajeva, odnos roditelja i dece je bio pun ljubavi i poštovanja. Deca su naročito izdvajala majku, kao svedoče dokumenti. U nekoliko slučajeva se vidi težnja kćerke koja teži da zbrine svoju majku, udovicu, pre nego se i sama uda.³³

Mala deca su porodicama italijanskih gradova uglavnom delila sudbinu majke. Ipak samo delimično jer među građanskom klasom retko je majka ta koja doji svoje dete. Deca se ovde poveravaju dojkinjama te ni četvrtina dece ne živi kod gospodara. Tri četvrtine novorođene dece provodi prve mesece života daleko od kuće. Neka deca su po prvi put ulazila u kuću i sretala se sa majkama posle rađanja kao stara čak i po 18 meseci. Ako preživi dete će pre ili posle doći u kuću roditelja. Bebe naročito ženske su isuviše slabe i neželjene da bi se razvila neka dublja ljubav. Sa decom koja prohodaju situacija je drugačija. Uklapanje malog deteta u porodičnu privatnost je nakada jednostavno a nekada i vrlo grubo. Kako deca uglavnom dele postelju sa starijima, deliće i njihove brige. Što je sirotinja veća to ranije prestaje dečija bezbrižnost.³⁴

Česti su brakovi sklopljeni po drugi ili treći put. Druga žena pokojnika je morala u roku od 30 dana da podeli sa pastorcima ostavštinu na pola. Ako nije imala decu,

²⁹ Ibid., 110.

³⁰ Ibid., 112.

³¹ *Istorija privatnog života 2*, op. cit., 184.-185.

³² Lenka Blehova - Čelebić, op. cit., 188.

³³ Ibid., 112.

³⁴ *Istorija privatnog života 2*, op. cit., 200. – 201.

imala je pravo doživotnog korišćenja polovine ostavštine, a posle njene smrti pomenuta polovina je pripadala pastorcima.³⁵

U Kotoru i Dubrovniku udovica - majka je mogla da se ponaša prema deci kao otac za svog života. Imala je prava da ih fizički kažnjava, sklapa brakove za sinove i kćeri ali i da ih, ako do toga, razbaštini. Vlast nad decom je sticala u slučaju privremenog odsustva oca.³⁶

Žena u italijanskim gradovima u doba renesanse uživa slobodu odlučivanja kad je muž na putu, što je čes slučaj u trgovačkim varošima, samim tim je bio i u Kotoru u našoj zemlji. Izvesni Ermolao Barbaro zapisuje, pomalo bombastično, da je porodična briga o onome kako posluga radi u domaćinstvu, o vaspitanju, to je ženino. Ona je po njemu vladarka u porodici, na njoj je da upravlja, deleći pažljivo i obazrivo sve čime ih muž snabdeva ... ali i da to isto razvija i poboljša. iako prebijane i podređene, žene u domaćinstvu zadržavaju moć koja može daleko otići ako su one same ličnost.³⁷

Prava koja su pripadala biološkim naslednicima, imala su i adoptirana deca. Ali adopcija je mogla biti i usvajanje zeta. Dešavalo se da bračni par usvoji neki mlađi bračni par, sa njima u srodstvu ili ne, poklanjajući im imetak pod uslovom da ih oni dalje izdržavaju kao svoje roditelje i da ih dostojanstveno sahrane.³⁸

Što se tiče intimnijih odnosa i nježnosti supružnika kotorski Statut svakako o tome ne govori ali ostali dokumenti poput pisama nedostaju. Upravo zbog sličnosti mediteranskih urbanih naseobina srednjeg veka, o ovoj temi možemo pretpostaviti da je bilo slično kao u Italiji. Pripreme za noć se uglavnom počinje molitvom. Neki mladi parovi iza zabravljenih vrata, tako na kolenima započinju svoj bračni život. Muž uglavnom spava u košulji a žena manje – više svušena, spava takođe u košulji. Neki muževi iscrpljeni dnevnim naporom odmah utonu u san, nije im do bračnih nežnosti. Ipak, na sreću, to nije opšti slučaj te nas o tome obaveštavaju i moralisti i propovednici koji ovim trenucima parova posvećuju mnogo sumnjičavog ispitivanja, opomena, cepidlačkih pravila.³⁹

³⁵ Lenka Blehova - Čelebić, op. cit., 113.

³⁶ Aleksandra Fostikov, op. cit., 343.

³⁷ *Istorija privatnog života 2*, op. cit., 188.- 189.

³⁸ Lenka Blehova - Čelebić, op. cit., 115.

³⁹ *Istorija privatnog života 2*, op. cit., 194. – 195.

3. Rastava braka i gubitak dece

O rastavljanju brakova nešto je već rečeno. Upravo zbog crkvenih doktrina, rastave su bile iznimne. Proces za rastavu braka bio je dug i komplikovan, a ishod neizvestan. Samo supružnici su zahtev mogli podneti i to nadležnom biskupu a on dalje Svetoj stolici koja odbija ili odobrava zahtev razvoda.

U susednoj Venecije razlozi za rastavu braka morali su biti drastični: teško maltretiranje žene, preteća devastacija imovine, bilo od žene bilo od muža, i ako brak nije bio u skladu sa crkvenim odredbama.⁴⁰ Najvažniji je razlog i najubedljiviji bio nemanje naslednika, odnosno nemanje dece uopšte, kao i u Kotoru.

Ipak, u svakodnevnoj praksi dolazilo je do neke vrste odvajanja supružnika. Za ženu Petra Paštrovića, Margeritu, kaže se da jeste supruga ali odvojena od ležaja muža. Ali ni život pod različitim krovovima Margaritu nije spasio od ozbiljnih povreda nožem koje joj je naneo muž. Dakle iako je Petar predstavljao pretnju po Mergeritu, taj brak je i dalje trajao.

Čak ni kod sumnje na preljubu crkva nije bila voljna rastaviti brak, za razliku od Srbije, gde je to mogao biti dovoljan razlog. Naravno da neverstvo muža nije bilo predmet ma kakvih sankcija, čak bi se moglo reći da je to posmatrano njegovim prirodnim ponašanjem. Dokaz toga su brojna vanbračna deca.⁴¹ Otpuštanje zakonitih žena i zadržavanje naložnica bilo je skoro uobičajena pojava u višim krugovima.⁴² Takođe i veze gospodara sa sluškinjama smatran je normalnom pojavom, ne samo u Primorju nego i u unutrašnjosti. Veliki broj vanbračne dece je potekao iz ovakvih veza. U kotorskim spisima vanbračna deca se nazivaju *spuriae*, *basardae*- po italijanskom izrod, lažno, ili pak *filiae naturales*, što je suprotno *legitima*, kao zakonita deca. Iako je veliki broj muškaraca koji su boravili u unutrašnjosti Srbije kod svojih kuća imali žene, i decu verovatno, oni su nesmetano u mestima gde su boravili stupali u ljubavne odnose sa sluškinjama sa kojima su najčešće, zavisno od dužine veze imali i decu.⁴³

Sluškinjice i robinjice, sveže i mlade, kao što je najčešće bio slučaj, pružale su muškarcima u italijanskim porodicama razanodu kojom se pšredupređuje bekstvo iz kuće. Čitajući građanske *ricordanze* nailazimo na gomilu vanbračne dece u

⁴⁰ Ibid., 116

⁴¹ Ibid., 117.

⁴² Aleksandra Fostikov, op. cit., 350.

⁴³ Ibid., op. cit., 353.

domaćinstvu. Izvesni Lipo del Sega proslavlja svoj sedamdeseti rođendan silovanjem sluškinje, u Firenci 1363. godine.⁴⁴

Razlika postoji svakako između pomenute rastave supružnika i potpunog razvoda braka u odsustvu konzumacije braka. Još jedna interesantna stavka jeste da su postojali i tzv. bračni prevaranti. Takav je slučaj Ivana iz Bazela, koji se prvo oženio u Bazelu, zatim u Veneciji, i isto pokušao u Kotoru.⁴⁵ Tek kada je otac verenice podneo prijavu za njegov nestanak, saznali su da je već imao sklopljena dva braka, od kojih ni jedan nije bio razveden.

Među pripadnicima srednjeg staleža dokumenti beleže jako malo brakova sklopljenih po drugi put, najverovatnije zbog malog miraza. Kako navodi Lenka Blehova – Čelebić, srednji vek bio je opsednut likom Presvete Deve Marije, isticale su se devičanske vrline, te je i udovica bila manje vredna i privlačna kao žena u očima muškaraca. Pomena trećeg braka, čak ni kod muškaraca u Kotoru srednjeg veka u spisima nema. Teoretski je bilo moguće da se žene udaju više puta, a pogotovo je rodbina pritiskala da se što pre ponovo preuda.⁴⁶ Broj brakova nije bio ograničen kao u Srbiji, i uopšte pravoslavnom svetu gde su i muškarac i žena mogli da stupe najviše tri puta u brakove.

Postojala je mogućnost da se miraz poveća prilikom druge udaje žena ali o tome postoji samo jedan podatak u srednjevekovnim spisima Kotora. Miraz je tada bio uvećan darivanjma oca žene koja se udavala po drugi put. Smrću muža dolazi do preloma u životu žena. Ona se morala u roku od mesec dan odlučiti da li želi da se opet udaje, i to u prisustvu rođaka i izvršitelja testamenta. Ako bi se odlučila na drugi brak, morala je vratiti muževljev imetak koji je koristila, uzimala bi svoj miraz i izlazila iz kuće. U suprotnom ostajala je kao udovica u kući i mogla je koristiti imetak muža ali vrlo ekonomično. Ako bi epitropi ocenili njeno ponašanje sa imovinom kao loše, ona je neizostavno morala izaći iz kuće odmah.⁴⁷

Prema Kotorskom statutu udovica je dakle mogla formalno da upravlja muževljevom dobrom, ali nije smela da ga ošteti ili otuđi s obzirom da je pripadalo naslednicima. Uz sinovljev pristanak, udovica je eventualno mogla da dobra založi. Žena je uglavnom, kako su muževi zapisivali u testamentima, mogle da koriste imovinu

⁴⁴ *Istorija privatnog života 2*, op. cit., 258.

⁴⁵ *Ibid.*, op. cit., 350.

⁴⁶ Lenka Blehova - Čelebić, op. cit., 119.

⁴⁷ Ilija Sindik, op. cit., 131

dokle god ostanu udovice; to je tzv. udovički ležaj.⁴⁸ U Primorju muškarac udovac je mogao da koristi ženin miraz ako se ne oženi ponovo, ali ga je kasnije morao vratiti deci jer miraz nasleđuju samo deca.

Iako je gubitak muža bio težak pre svega socijalni ali i emotivni udarac za ženu, još teži i bolniji bio je gubitak dece. Notarski spisi beleže potresne situacije majki koje su nadživele svoju decu. Mada se za vreme srednjeg veka vezuje potpuno drugačije shvatanje odnosa roditelja i dece, kao dosta hladniji i praktičniji, pre svega radi velike smrtnosti dece, to ipak ne znači da bol za izgubljenom decom nije postojao i bio jako intenzivan. Verovatno je samo bio brže prolazan.⁴⁹

U Kotoru su majke najčešće gubile odrasle sinove na brodu. A regrutovanje mladih Kotorana na ratne brodove bila je obaveza. Majke su ovlašćivale pouzdane ljude da vrate posmrtno ostatke njihovih sinova.⁵⁰ Često su majke morale na sudu dokazivati stvarnu smrt sinova i dece kako bi mogle regulisati prava na imovinsku zaostavštinu pokojnika.

Pored smrti na vojnim brodovima, mladi su ginuli i nesrćnim slučajem. Na primer, izvesna Petruša M. izgubila je sina u Padovi koji je poginuo pavši sa konja.⁵¹ Ipak najbrojniji su bile žrtve bolesti i loših higijenskih uslova koji važi svugde za ceo srednji vek. Stanovništvo srednjovekovnih naselja je bilo posebno izloženo pomorima uzrokovanim glađu i kugom, kao i brojnim ratovima⁵² te je životni vek čoveka bio jako kratak u odnosu na današnji. Brojne su žrtve kuge koja je Kotorom harala 1430. godine. Od nje su umirale i cele porodice. U skladu sa svim ovim ljudska jedinka je smatrana zreloom sa dostizanjem telesne zrelosti i mogućnošću reprodukcije.

⁴⁸ Aleksandra Fostikov, op. cit., 335

⁴⁹ Lenka Blehova – Čelebić, op. cit., 134

⁵⁰ Ibid., 134

⁵¹ Ibid., 134

⁵² Aleksandra Fostikov, op. cit., 325

4. Bračne veze kotorskih i dubrovačkih porodica; bračne veze kotorskih i italijanskih porodica

Cela srednjevekovna Srbija je bila izložena u kontinuitetu spoljašnjim uticajima. Primorski gradovi koji su bili u sastavu srpske države, od Kotora do Ulcinja, uspostavljali su veze sa okolnjim državama poglavito sklapanjem brakova. U tu vrstu, nazovimo ih mešovitim brakova nisu stupale smo vladarske porodice, čije su neveste su sa sobom dovodile ličnu pratnju i relikvije i knjige. Brojni su primeri pučanskih i vlestelinskih porodica koji su ih sklapali, a stanovništvo je često silazilo u primorske gradove ili pak kao posluga odlazilo u Italiju.⁵³

Bile su česte bračne veze između Kotorana i Kotoranki sa partnerima iz dugih gradova naročito Dubrovnika i italijanskih gradova. Mnogo je bilo nevesta koje su dolazile iz Dubrovnika u Kotor iako se dugo verovalo da su se samo kotorani i Kotoranke selili u Dubrovnik a ne i obrnuto. Bila je čast da se orode ne samo kotorske plemićke porodice sa dubrovačkim već i obrnuto. Jedna od bitnih potpora tome su bili visoki mirazi Kotoranki privlačnih Dubrovčanima.⁵⁴

Neke istorijske prilike - rat Venecije i Đenove 1378., pad Kotora pod Mletkeiste godine, odigrali su važnu ulogu da Dubrovnik počne težiti da privlači Kotorane. O tome svedoči i odluka Vijeća umoljenih Dubrovnika da pošalju 3. novembra 1378. godine, fratra Petra Gizda, Kotoranina poreklom, koji će podsticati narod na preseljavanja u Dubrovnik. Tamo su se selili ne samo staknuti i bogati već i pripadnici srednjeg sloja, koji su sa sobom odvodili celu porodicu. To je inače bio jedan od uslova da se dobije dubrovačko građanstvo. Talas iseljavanja je trajao nešto manje od deset godina.⁵⁵

Da je bio veliki broj nrakova sklopljenih između kotorskog i dubrovačkog plemstva, pored brojnih pisanih dokumenata ukazuje i zabrana dubrovačkih vlasti u jednom momentu da se sklapaju brakovi sa Kotoranima. Prvi pomen te zabrane datira još iz 1279. godine. Ona se naročito nije poštovala te je 1499. godine izdata ponovna naredba da se zabranjuje sklapanje brakova dubrovačkoj vlasteli sa stanovnicima drugih primorskih gradova i to sa kaznom od minimalno 800 dukata. Postojala je i

⁵³ Ibid., 325

⁵⁴ Lenka Blehova – Čelebić, op. cit., 83

⁵⁵ Ibid., 83-85

odredba u Kotoru 1238. koja je branila mogućnosti sklapanja brakova sa partnerima sa strane.⁵⁶

Bračne veze na relaciji Kotor - Dubrovnik u dubrovačkoj dokumentaciji se mogu pratiti od 60-tih godina XIII veka, a u Kotoru od 1326. Na primer zna se da Dause, Kotoranka, kći Kalende Tripunovog Lampino, se udala u Dubrovnik za dubrovačkog vlastelina kotorskog porekla Palme Gangulo. Mnoge kotorske kuće su nastojale da udaju i više kćerki u Dubrovnik. Poznat je primer Jakova Jakanja koji je u Dubrovnik udao dve kćeri- Belče. za Mihaila Bunjića, i Maru- za Luku Gambei to obe sa jako visokim mirazima, od po 1000 i 1500 perpera.⁵⁷

Kotorska porodica Toma ali i Buće su imali tesne veze sa Dubrovnikom. Porodica je imala dva ogranka. jedan je vodio poreklo od Tripa Buće, poslanika kralja Milutina, a drugi od Nikole Buće, protovestijara cara Dušana. Od Buća je bilo dosta sestara i kćerki koje su se udale u Dubrovnik- Dobra udata za Lukšu Bunića, Bjela udata za Maroja Goce (Gočetića), Dašula je udata bila za Andriju Dome de Mence (Menčetića) poznatog Dubrovčanina tog doaba, koji je imao jake poslovne veze sa Kotorom, i tako dalje.

Između ostalih bili su vrlo brojni i brakovi između Kotoranki i dubrovačkih pučana. Među njima je najviše zanatlija koji su se akotorankoama ženili zbog njihovih visokih miraza. Neki su se i kotorani ženili u Dubrovniku kao Baso Bjelojev sa Anuklom, kćerkom Milče. Iz brojnih dokumenata se može zaključiti da je gotovo svaka ugledna dubrovačka kuća imala rodbine u Kotoru, a mnoge su iz Kotora i bile poreklom.⁵⁸

Strankinja koje su dolazile u Kotor udajom, uglavnom nije bilo mnogo, mada su ostavile vidan trag u dokumentima jer su sve mahom bile jako bogate. S obzirom na geografsku, istorijsku i kulturnu bliskost mletaka i kotora, nemali je bio broj mletačkog življa u srednjevekovnom Kotoru. Naročito je reč o trgovcima.

Tokom XIV veka, mletački trgovci su imali toliko neisplaćenih potraživanja da im je 1331. godine izdata zabrana da idu u Kotor. Nakon 1420. kada je ovaj grad pao pod mletačku vlast, u Kotor su se udavale kćerke mletačkih patricija koji su ovde vršili svoje dužnosti. Razlozi takvih brakova najčešće su imali ekonomsku pozadinu: da se

⁵⁶ Ibid. 85

⁵⁷ Ibid. 88

⁵⁸ Ibid., 92.

povežu imeci i istaknute porodice iz dve različite države i da se podstaknu privredni kontekti.

Za Mlečanina trgovca i poslovnog čoveka udala se Benada, za koju ne znamo čija je kćer bila ali sigurno jeste Kotoranka jer joj je muž bio u poslovnim vezama sa gradom. I Pavle iz Montelparija, inače mletački službenik u Kotoru, oženio se Kotorankom, ili barem koja je tu bila nastanjena. Johan kopo, trgovački zastupnik Lorenca Vikturi iz Mletaka, oženio se Kotorankom Marušom, kćerkom Petra Ostojice.

Porodica Krespo je ostavila brojne tragove u dokumentaciji: Antonije, njegove dve sestre udate za Kotorane iz porodice Biste (Angela, Angola) i Palma (Franka), sestra Lucija i kćerka Apolonija, udate za strance. Ova je porodica inače poticala iz Milana odakle je verovatno došao Antonijev otac Tadeo Krespo.

Da je bilo dece iz mešovityh a jako bogatyh i polityčki uticajnyh ljudi svedoče neki primeri nađeni u kotorskoj dokumentaciji. Na primer: po majčinoj strani Kotoranka a po očevoj Mlečanka bila je plemkinja Beatrisa, kćerka pokojnog mletačkog senatora i patricija Petra Geno. A pored trgovaca, notara i apotekara, tj. državnih službenika, ženili su se Kotorankama i plaćeni vojnyci koji su stalno u pokretu i na putu. Marko Busulini-Italijan i plaćeni vojnyk, je bio oženjen Katarinom, kćerkom Johana Bressa, strijelca-baliste na kotorskoj tvrđavi.⁵⁹

⁵⁹ Ibid., 101-103

Zaključak

Kao što je gore već navedeno, reč porodica dugo nije ni postojala već je korišten termin *kuća*. Njome se označavala i uža - inokosna porodica, ali i proširena porodica zadružnog tipa. Kuća je bila mesto gde se živi, gde su stvari i gde su ljudi iz više pokolenja a povezani su krvnim srodstvom. Ovakva složena porodica se u Vukovom *Srpskom Riječniku* od 1818. godine naziva zadrugom. Nju je karakterisalo postojanje krvno - srodničke veze među članovima, zajednička svojina, zajedničko privređivanje i potrošnja, jedno ognjište i jedan starešina. U etnološkoj nauci se shvatanje o odrednicama zadružne porodice promenilo u odnosu na autore koji su se zadrugom prvi bavili. Tako da za postojanje zadruge nije presudan broj članova već struktura porodične zajednice: ako su makar samo roditelji sa jednim ili dva oženjena sina u istoj zajednici to je zadruga.

U skladu sa ovim možemo reći da je tip porodice koji je postojao u srednjevekovnom Kotoru bio i tip zadružne ali i tip inokosne porodice. Kao što se vidi iz primera mnogi oženjeni sinovi, kada bi se poslovno osamostalili odvajali su se od roditelja i živeli sami sa svojom porodicom.

Pisci memoara XV veka u italijanskim gradovima nastoje da u okviru porodice podrže želju, poštovanje, pa čak i mistiku života u zajednici. U svom dnevniku Forentinac Đino Kaponi upućuje deci da treba da ostanu zajedno izvesno vreme, sve do časa kada će moći da se izdele u slozi. Dnevnik potiče iz 1430. godine. Osamdeset godina kasnije nalazimo na jeko slične savete i zapise u kojima se zajednički život sa braćom ili roditeljima veliča i smatra nekom vrstom ideala.⁶⁰

Videli smo takođe da su u sklapanju braka u Kotoru glavnu reč vodili, ne mladenci već njihovi roditelji, tj. očevi. Devojke su još kao maloletne i nezrele od svega 8 do 12 godina bile verene, da bi se zaobišla mogućnost odbijanja poslušnosti roditeljske odluke kad i same odrastu. Odupiranje odluci roditelja zahtevalo je mnogo hrarosti i volje, a i u najvećem broju slučajeva se unapred znalo da je bitka izgubljena.

⁶⁰ *Istorija privatnog života 2*, ur. F. Arijes, Ž. Dibi, Clio, Beograd, 2001, 158

Kao i veridba i brak je zavisio od saglasnosti i uopšte odluke roditelja. Za ženu srednjeg veka je brak bio jedina mogućnost da uspe moralno, društveno, materijalno. Ona je bila dobra i vrednovala se samo ako je ispunjavala očekivanja javnosti i crkve: da bude dobra žena, dobra majka i dobar vernik. Brak je dakle osnovno oruđe ženske emancipacije ali ni on nije bio moguć bez miraza. Za razliku od srpske unutrašnjosti, od miraza je skoro u potpunosti zavisila sigurnost žene. On je bio neotuđiv, nepovrediv i neprikosновен. Ako je bio nedovoljno visok, žena se nije ni mogla udati. Zato su mnoge morale da se zamonaše. Ako je bio dovoljno visok, otvarao joj je vrata da se uda u porodicu svoga ranga pa čak i u susedne gradove i države. Apsolutni primat u povezanosti ima Dubrovnik, čija je skoro svaka porodica imala rodbinu u Kotoru.

Kotorski Statut je dobro organizovao i sudbinu žena koje su ostale udovice, uređujući prava na korišćenje pokojnikovih dobara, odnos prema njegovoj deci, i pravo da se ponovo uda. Statut je uredio i odnose između dece i roditelja po pitanju svojine. Naročito ako ti odnosi nisu bili dobri. Videli smo da pored ekstremnih odnosa roditelji-deca, ali i muž- žena, kojih ima u svakoj epohi i na svakoj tački zemljine kugle, bilo je odnosa punih ljubavi, razumevanja i brige. Roditelji bi opraštali ćerkama udaje za sopstvene izabranike, deca bi težila da roditelje zbrinu i obezbede im sigurnu starost.

Pored crkvenog propagiranja braka kao svetinje i njegove nerazdvoljivosti, videli smo da je praksa ipak bila nešto drugačija. Reproductivna komponenta braka oličena je u produžavanju porodične loze. Ukoliko brak nije konzumiran to je za crkvena shvatanja bio dovoljan razlog da se brak razvede. Sa druge strane, prevara i neverstvo bračnog partnera u Kotoru nije mogla dovesti do rastave braka kao u Srbiji što je bio slučaj. Moglo je doći do neke vrste odvojenog življenja, na primer kada bi muž maltretirao fizički ženu, ali ni pod pretnjom teških telesnih povreda koje bi muž naneo ženi, brak se nije rastavljao.

Primećujemo da je situacija po pitanju sklapanja braka, izbora partnera, kvaliteta ljubovnog života i slično, bila dosta drugačija u odnosu na današnje. Kako kaže Lenka Blehova – Čelebić, ljubav nije igrala nikakvu ulogu u sklapanju braka i iz interesa sklapani su manje-više svi brakovi u plemićkim i imućnim porodicama. Idealan brak bio je onaj sklopljen između dvoje mladih istog društvenog, i po mogućstvu istog imovinskog ranga. Unapred sklapani verenički dogovori imali su ekonomsku i političku pozadinu. Naročito je velika visina miraza Kotoranki tokom XIV veka doprinela njihovoj poželjnosti i privlačnosti i za mladoženje iz drugih krajeva. Lepota, intelekt, emocije, kao što se vidi, nisu igrali ni blizu bitnu ulogu.

Ovakvom zaključku naročito doprinosi činjenica da je jako malo dokumenata i pisama u kojima su eksplicitno ili u uvijenoj formi iskazana osećanja, i da je najveći broj sporova vođen oko imovine. Čitanjem oporuka Kotorana suočenih sa strahom od smrti, posebno u vreme haranja kuge, slika ljudske duše se otvara i omogućuje nam da saznamo njihove poslednje želje.⁶¹

Neka od osećanja opčinjenosti ljudskom - tačnije ženinom lepotom, a povezanom sa ljubavlju prema prirodi, možemo pronaći u stihovima kotorskih renesansnih pesnika. Poput stanovnika drugih gradskih naselja, i Kotorani su težili da vode idealan život u skladu sa prirodom. Porodice koje su bile imućnije podizale su svoje letnjikovce na Vrmcu, Prčanju ili Tivtu. Kako je religioznost stanovnika po mnogim elementima o kojima svedoče izvori bila na visokom nivou, te imućnije porodice bi čak uz svoje letnjikovce imale i male porodične kapele. Na primer, Miho Buća je imao u svojim vinogradima na Puču kapelu, slovenski kancelar Stefan Kaluđerovičje sagradio crkvu Svetog sebastijana u svojim vrtovima isto na Puču. Uz palac Tre sorelle na Prčnju, koji najverovatnije pripadao porodici Buća, nalazi se mala porodična kapela posvećana Svetom Jeronimu.⁶²

U okviru letnjikovaca naročito se pažnje poklanjalo uređivanju prostranih vrtova. U njima se uživalo popodnevim, pravili se prijemi i ručkovi. Renesansni vrtovi kotorskih porodica su bili mesta okupljanja plemstva i sveštenstva, a kao takvi su se razvijali još od XIV - XV veka. Oni su bili inspiracija neretkim pesničkim dušama. Za kotorskog renesansnog pesnika Đorđa Bizantija, zeleni, cvetni vrt je mesto gde ga je Amor pogodio strelom...⁶³ Pored vrtova pesnička inspiracija, ali i ostalim građanima izvor lepih osećanja i nadahnuća bila je voda. U samom gradu postojali su mnogi bunari, na Škurdi mlinovi, u vrtovima kanali za navodnjavanje...

Lirski motiv devojke koja je zagazila u vodu je jedan od omiljenih u renesansnom pesništvu...⁶⁴

⁶¹ Valentina Živković, *Kotor – model kasnosrednjovekovnog grada*, u *Privatni život...*, op. cit., 81

⁶² Ibid., 92-93

⁶³ Ibid., 94

⁶⁴ Ibid., 97.

Bibliografija:

1. Lenka Blehova – Čelebić, **Žene srednjovekovnog Kotora**, Cid, Podgorica, 2002
2. Smilja Marijanović-Dušanić i Danica Popović, **Privatni život u srpskim zemljama srednjeg veka**, Clio, Beograd, 2004
3. Filip Arijes i Žorž Dibi, **Istorija privatnog života 2**, Clio, Beograd, 2004
4. Ilija Sindik, **Komunalno uređenje Kotora**,